

BARIŞCI TARİH ÖĞRETİMİ ÜZERİNE ÇALIŞMALAR:
Türkiye'deki Tarih Ders Kitaplarında Yunanlılara İlişkin İfadelere Yönelik
Öğrenci Görüşleri

Doç. Dr. Mustafa SAFRAN

Arş. Gör. Bahri ATA

GİRİŞ

UNESCO Sözleşmesi'nin ilk cümlesi şöyledir: "Savaşlar insanların dimağlarında başlar. Barışın savunma siperlerinin de insanların dimağlarında kurulması gerekir." (Düstur, İD 27,1110) 1914-1918 ve 1939-1945 yılları arasında iki büyük savaş gören insanoğlu, yalnız siyasî ve ekonomik önlemlerle savaşın önünü almanın mümkün olmadığını görmüş, sürekli barışı sağlamanın ancak eğitim, bilim ve kültür yoluyla gerçekleştirilebileceğini anlamıştır. Bunu gerçekleştirmek için de 1919'da Milletler Cemiyetine bağlı olarak "Cooperation Intellectuelle" komisyonu, 1945'te de Birleşmiş Milletlere bağlı olarak "UNESCO" kurulmuştur. Cooperation Intellectuelle ve devamı niteliğindeki UNESCO uluslararası bir uzlaşma ve anlayış ruhu yaratmak için tarih ders kitaplarının yeniden gözden geçirilmesi konusunu gündeme getirmiştir.

İşte burada, UNESCO'nun etkinlikleri, Türkiye'nin bu etkinliklere yaklaşımı ve Türkiye'deki tarih ders kitaplarında Yunanlılara ilişkin kullanılan dil ve öğrencilerin Yunanlılarla ilgili düşüncelerini ortaya koymaya yönelik bir araştırma sunulacaktır.

I. Entelektüel İş Birliği Komisyonundan UNESCO'ya Tarih Öğretiminin Revizyonu

1. Dünya Savaşı sonrasında, savaşın getirdiği düşünce ortamında, gelecekte insanları savaştan korumak ve tarihi savaş alanı olmaktan kurtarmak için tarih ders kitapları ve öğretim programlarının değiştirilmesi gündeme geldi. Milletler Cemiyetinin de öngördüğü şekilde ülkeler arasında ders kitaplarının düzeltilmesi için ikili anlaşmalar imzalandı. 1919'da 5 kuzey ülkesi (Norveç, İsveç, Finlandiya, İzlanda, Danimarka) tarih ders kitaplarını gözden geçirmeye başladı (Dance, 1971:71 ve Alkan, 1989:110-111).

UNESCO'nun öncüsü olarak kabul edilen Cooperation Intellectuelle komisyonu, milletlerin birbirine kin ve intikam beslemelerine sebep olacak unsurların tarih ders kitaplarından çıkarılmasını önermiş ve tarih kitaplarının düzenlenmesinde dikkat edilecek esasları 6 noktada toplamıştır. Bunlar:

1. Sadece gerçek olan olayları yazmak
2. Herkes tarafından kabul edilen hukuk prensipleri dışında bir devletin suçluluğu ve suçsuzluğu hakkında kesin hüküm vermemek
3. Yabancı bir millete karşı doğrudan ya da dolaylı olarak nefret, kin ve intikam hislerini aşılayacak sözler kullanmamak
4. Savaşlar hakkında bütün gerçekleri söylemek, savaşın zararlı niteliği, felaketli sonuçları hakkında açıklamalar yapmak, savaşın getirdiği barışın devamlı bir barış olamayacağı fikrini aşlamak
5. Milletler arasındaki ilişkileri barış yoluyla çözmeye çalışan örgütlerden söz etmek

6. Sosyal, ahlakî, askerî erdemleri yalnız bir millete indirgememek (Antel, 1943 : 225).

Entelektüel İşbirliği Komisyonunun 1919'dan 1933'e kadarki çalışmalarını, barış fikrini aşılayacak tarih öğretiminin savunucusu George Lapierre şöyle değerlendirmektedir:

"1933'den önce pek aceleci davranılmış ve vatan kavramının insan kalbinde ne kadar derinlere işlediğini unutmak hatası işlenmiş, uluslararası barış ve adaleti sağlamak endişesi ile yapının temeli millet unutulmuştur. Bununla beraber gelenekler

ve millî tutkular gibi sağlam temellere dayanarak genç nesle uluslararası dayanışma ve iş birliği kavramı pekâlâ verilebilir." (Schueddekopf, 1969 : 27)

II. Dünya Savaşı sonrası barış yoluyla uluslararası anlaşmazlıkları çözmek için Birleşmiş Milletler kurulmuş, bu örgüte bağlı olarak 16 Kasım 1945'te UNESCO kurulmuştur. 1945 ve 1965 yılları arasında tarih ders kitapları revizyonu ile ilgili toplam 146 konferans yapılmıştır (Alkan, 1989:110). Tarih ders kitaplarındaki peşin hükümlerin ve intikam duygusunun giderilmesine yönelik olarak 1950'de İngiltere ve Almanya, 1954 te Fransa ve Almanya arasında ikili kültür anlaşmaları imzalanmıştır.

Tarih ders kitaplarının barışın aracı olarak nasıl kullanılması gerektiği ile ilgili UNESCO görüşlerini iki açıdan ele alabiliriz:

a.Kitaptaki konuların oranı ve içeriği açısından: Tarih kitapları yalnız askeri ve politik olayları içermemeli, aynı zamanla toplumların geçmişinin bütün yönlerini kapsayan bir sentez olmalıdır. Savaşlar anlatılırken, savaş sorumluları yerine, savaşların çıkma nedeninden söz edilmelidir. Uygarlıkların ve kültürlerin tarihi, olarak ele alman tarihte her bir milletin uygarlığa hizmetleri vurgulanmalıdır.

b. Kitapta konuların anlatımında kullanılan dil açısından: Tarih ders kitapları öteki milletleri küçük düşürücü, aşağılayıcı ifade ve kelimeler içermemelidir. Dil, ahlakî değerlendirmelerden arındırılarak bilimsel bir niteliğe kavuşturulmalıdır.

II. Türkiye'nin UNESCO'nun Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Etkinliklerine Yaklaşımı

Türkiye, dış politikasını batıdaki siyasal oluşumlara entegrasyon anlayışı üzerine oturttuğu için 1932 yılında Milletler Cemiyetine, 1945 yılında da Birleşmiş Milletlere üye olmuştur. Türkiye, UNESCO'nun konferanslarına Hasan Âli Yücel, Afet İnan, Hilmi Ziya Ülken, İbrahim Kafesoğlu gibi çok değerli sosyal bilimci ve eğitimcilerle katılmıştır.

Türkiye'de barışçı tarih ders kitabı yazımı konusu, ilk defa 1943 Maarif Şurası'nda Sadrettin Celal Antel'in Milletler Cemiyetine bağlı olarak Entelektüel İş Birliği Komisyonunun tespit ettiği esaslardan söz etmesi ile gündeme gelmiştir. Konuya yönelik fikirlerinden dolayı Sadrettin Celal Antel; Yavuz Abadan, Necati Tacan, Cemil Bilsel ve özellikle Hasan Âli Yücel'in eleştirilerine uğramıştır (II. Maarif Şûrası, 1943 : 224-250). II. Dünya Savaşı günlerinin yaşandığı ortam içinde, Kurtuluş Savaşı'nın da süregelen etkisiyle Hasan Âli Yücel, Milletler Cemiyetinin tarih Öğretimine ilişkin önerilerinde, maddeler arasında tutarsızlık olduğunu söyler. Türk milletinin barışçılık öğütlerine ihtiyacı olmadığını söyleyerek tecavüze uğramış bir milletin kendini savunmasını gerçek doğa kanunlarının bir görüntüsü olarak görür. II. Maarif Şurası'ndaki konuşmaları şiddetli alkışlar alır. Ama çok ilginçtir ki, 20 Mayıs 1946 yılında Türkiye adına Entelektüel İş Birliği Komisyonunun devamı niteliğindeki UNESCO Sözleşmesi'ni imzalayan da Hasan Âli Yücel'dir (Düstur III, 27. Cilt, s. 1110-1119).

Afet İnan ve Tarih Öğretimi

1938'de Cenevre'deki VII. Uluslararası Eğitim Konferansı'na, 1939'da yine aynı yerde VIII. Uluslararası Eğitim Konferansı'na, 1951'de Beyrut'taki Birleşmiş Milletler Semineri'ne, 1956'da Aix-en-Provence'de UNESCO'nun etkinliklerine Türkiye'yi temsilen katılanlardan biri de Afet İnan'dır. Afet İnan 1938'de tarih kitaplarında tarafsızlığın korunması ve diğer milletlere karşı hakaret sayılabilecek ifadelerin bulunmaması hakkında düşüncelerini ortaya

koyar (Afet İnan, 1960: 407). Tarihin okutulması sırasında milletler arasında anlaşmayı kolaylaştıracak olaylar üzerinde durarak bunları yaygın hâle getirmeyi tercih ettiğini, tarihte siyasî olaylar üzerinde durmakla yetinilemeyeceğini, uygarlık tarihine önem verilmesi gerektiğini belirtir. Bu konuda şöyle yazmaktadır:

"Eğer okul programlarında tarih öğretiminde olayların kronolojik bir sıra hâlinde verilmesi dışında özellikle uygarlık kurumlarına yer verilirse, milli karakterler daha çok meydana çıkarak barışçı fikirlerin doğmasına ve gelişmesine yardım eder." (Afet İnan, 1960)

Afet İnan'ın önerilerinin, UNESCO'nun önerileri ile paralel olduğu dikkati çekmektedir.

Hilmi Ziya Ülken ve Tarih Öğretimi

1945 yılında UNESCO'nun Şam'da düzenlediği Sosyal Bilimler Konferansı'na, Türkiye'yi temsilen katılan H.Z. Ülken, 1956 yılında UNESCO ve tarih öğretimine ilişkin, "Yeni Öğretmen" adlı dergide kısa bir yazı yazmıştır.

Ülken'e göre, "Millî şeref ve gurur duygularının eğitimi başka, düşmanlığı belli bazı milletleri çevirerek gerginlikleri arttırmak başka şeydir. Her memleketin kendi vatandaşlarına şeref, gurur, nefis güveni duygularını aşılması başlıca görevlerindendir.... O hâlde **hem şerefli, cesur, kendine güvenen insanlar yetiştirme hem de uluslararası her türlü gerginliğin hatırasını silme nasıl mümkün olacaktır?** (Ülken, 1956: 11). Görüldüğü gibi Hilmi Ziya Ülken, barışçı tarih öğretimine ilişkin sorunu uygun ve güzel bir şekilde belirlemiştir.

Ülken bu sorunun cevabını üç ana başlık alanda inceliyor:

1. Uluslararası uzlaşmayı sağlama bahanesiyle hiçbir memleket tarihsel gerçekleri tahrif edemez. Lehte ya da aleyhte ayrıma gidilmeden, gerçekler objektif olarak gösterilmelidir.
2. Geçmişin belli bir zamanına ait kusur ve meziyetlerden bütün zamanlara yayılmaksızın söz edilmesi, hatadan ibret alınacağı için gerginliği azaltır.
3. Tarih, mahallî tarih olmaktan çıkarılmalı, mukayeseli bir kültür tarihi şeklinde işlenmelidir. Synchronic (Eş zamanlı) kronoloji levhaları milletlerin kültür bakımından birbirine ne kadar hizmet ettiğini gösterir (Ülken, 1956: 11).

İbrahim Kafesoğlu ve Tarih Öğretimi:

İbrahim Kafesoğlu, 21 Ağustos-1 Eylül 1965 tarihleri arasında Danimarka'nın Helsingör şehrinde Avrupa Konseyi tarafından düzenlenen "Orta Dereceli Okullarda Tarih Öğretimi" adlı sempozyuma katıldı. Burada Avrupa Birliği fikrini geliştirecek bir Avrupa Tarihi Müfredat Programı taslağı önerildi. Barışçı tarih öğretimi konusunda Kafesoğlu şunları söylemektedir:

Tarih kitaplarında, milletleri lüzumsuz gurura ve şövenliğe sevk eden "Nasyonalizm" i terk etmek, onun yerine herkesin kendi milletini sevmesi ve onu yükseltmek için çalışması anlamına gelen "Patriotisme" benimsemek gerekir." (Kafesoğlu, 1965: 1001)

Türk delegeler UNESCO'nun seminerlerinde iki sorunla uğraşmışlardır:

- a. Avrupa'daki tarih ders kitaplarında Türkler
 - b. Türkiye'deki tarih ders kitaplarında Yunanlılar
- Şimdi bu iki konuyu ele almak istiyoruz.

A. Avrupa'daki Tarih Ders Kitaplarında Türkler

Bu seminer ve konferanslarda Türk delegeler Avrupa'daki tarih ders kitaplarındaki yanlış Türk imajından dolayı şikâyetlerini ortaya koymuşlardır. Türk delegelerin tezi şudur : "Avrupa'daki tarih ders kitaplarında Türklerden daima ve ancak batı ile savaş yaptıkları durumda ya da batıya karşı savaş tehdidinde bulunduğu zamanlarda söz edilmektedir. Üstelik Türkler, savaştan ve talandan başka bir uğraşı olmayan "korkunç" ve "barbar" bir millet olarak gösterilmektedir (Alkan, 1989: 108; Schueddekopf, 1969: 71).

Gerçekte ise Orta ve Yeni Çağda Avrupa'da Türklerden çok korkulmasının sebebi, Türklerin onlardan daha az uygar oluşları değil, daha güçlü bir orduya sahip olmalarıydı. Bunun yanı sıra Türklerin Orta ve Yeni Çağda din konusunda gösterdikleri hoşgörü, batıdaki çağdaşlarından daha fazla idi (Schueddekopf, 1969: 71). İşte bütün bu gerçeklerin Avrupa'daki tarih ders kitaplarında yer alması gereklidir.

Bu konuyla ilgili olarak, İbrahim Kafesoğlu 1965'te katıldığı kongrede sergilenen Avrupa tarih ders kitaplarının bazılarında, Türk tarihi hakkında yanlış bilgilere rastlamıştır. Örneğin, L. Gothier'nin *Histoire Generale* (Liege, Paris, 1961) adlı kitabında Türkler hakkında verilen bilginin yanlış olması üzerine Kafesoğlu söz alarak Bozlar medeniyetinin özellikleri üzerinde durmuştur (Kafesoğlu, 1965: 101).

B. Türkiye'deki Tarih Ders Kitaplarında Yunanlılar

Türkiye'deki tarih ders kitaplarını, 1991 yılında konuların oranları ve içeriği açısından inceleyen Yücel Kabapınar, tarih kitaplarındaki genel bakış açısını yansıtmıştır.

Kabapınar'ın 1991'de İzmir'de, 26 tarih öğretmenine ve 199 lise son sınıf öğrencisine uyguladığı ankette "Lise tarih kitaplarında, düşman belirleyici, düşman arttırıcı nitelikte ifadeler vardır." şeklindeki önermesine tarih öğretmenlerinin % 18'i katılmaktadır. Aynı önermenin "Kitaplarda bazı ülkelere karşı olumsuz düşüncelerin, düşmanlıkların gelişmesine yol açıcı ibareler vardır." şeklindeki versiyonuna öğrencilerin % 58.4 katıldığını ifade etmektedir (Kabapınar, 1991:99, 103).

Türkiye'deki tarih ders kitapları hakkında doğru bir karara varabilmek için uzun bir tarihsel dönemi ele almak gerekmektedir. Bu bölümde, 1923 ve 1996 tarihleri arasında Millî Eğitim Bakanlığınca ders kitabı olarak kabul edilen kitaplardan ulaşılabildiklerimiz, "İzmir'in İşgali" bağlamında, Yunanlılara yönelik kullanılan dil açısından ele alındı. 1952 tarihinden sonra değişiklik olup olmadığı incelendi. 1952 tarihinin önemsenmesinin sebebi şudur : 20 Nisan 1951 yılında Türkiye ve Yunanistan arasında başlayan ikin kültür anlaşması görüşmeleri" 12 Mayıs 1952'de kabul edilmiştir (Düstur III, C.33, s.1390). 10 Eylül 1952'den itibaren beş yıl süreyle yürürlükte kalan bu anlaşmanın 14. maddesi şöyledir: "Akid Hükümetler her iki memlekette yayınlanan okul kitaplarının iki memleketin her biri hakkında yanlışlıklar içermemesine, kendi mevzuatlarının kabul ettiği sınırlar dahilinde itina eyleyeceklerdir." (Düstur, III, C.33, s.1390).

Burada amacımız bu ikili kültür anlaşmasının Türkiye'de tarih ders kitaplarına ne ölçüde yansıdığını saptamaktır.

B.a.1923-1996 Tarihleri Arasında Tarih Ders Kitaplarında Yunanlılar ve İzmir'in İşgali Konusu

Köprülüzade Mehmet Fuat'ın 1923 (H.1339) tarihli, Derre-i Aliye, ikinci sınıflar (bugünkü 5. sınıfın karşılığı) için yazdığı Millî Tarih kitabında İzmir'in işgalini şöyle anlatıyor :

"Yunanlılar, İngilizlerin yardımıyla İzmir'i işgal ederek, katliamlarda bulundular." (s. 87). "Marmara kıyısındaki Türk köylerini vahşiyane katliamlara uğrattılar." (s. 90)

Ahmet Refik'in 1924 (H.1340) tarihli İlkokul 5. sınıf için yazdığı Umumî Tarih kitabında 10 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgali şöyle anlatılıyor:

"Yunanlılar, Türk zabitlerini şehit ederek, ortalığı kana boyayarak İzmir'e girdiler." (s.184).

Muallim Ahmet Halit'in 1925 (H.1341)'te 3. sınıflar için hazırladığı Bizim Tarih adlı ders kitabında; Türk ve Müslüman olmayan azınlıkların İngiliz ve Fransız birlikleri ile iş birliği vurgulanıyor. Yunanlıların İzmir'i işgali şöyle anlatılıyor: "Yunan, İzmir'de yapmadık vahşilik bırakmıyordu. Her gün binlerce Türk şehit ediliyor, her gün alçak düşman biraz daha ilerliyordu. Kundaktaki çocuklara kadar Türk adını taşıyan her ferdin kanını içmekten zevk duyan namussuz ve vicdansız düşman ne kadar adî bir mahlûk olduğunu her dakika ispat ediyordu (s. 10).

Süleyman Edip ve Ali Tevfik Beylerin 1929 yılında, ortaklaşa hazırladıkları **İlkmektep Çocuklarına Tarih Dersleri** adlı 5. sınıf kitabını incelediğimizde Yunanlıların ve Romalıların güzel kanunlar, heykeller, büyük binalar, tiyatrolar, köprüler yollar yaptığından söz ediliyor (s.7). Yunan ihtilâli adlı konuda, ihtilâl sırasında Yunanlıların "Birçok Türkü kestiği, evlerini, mallarını yağma ettiği" yazmaktadır (s.85). Bu kitapta, İzmir'in İşgali şöyle anlatılmaktadır: O gün bütün Türklerin gözleri yaş, kalpleri dertle dolarken yerli Rum ve Ermenilerin arkasında Yunan Palikaryaları evlere giriyor, mağazaları yağma ediyor, binlerce kardeşimizi alçakçasına öldürüyordu (s.146). Yine aynı kitapta, kesmek, insafsızca öldürmek, alçakça öldürmek gibi yüklemelerin kullanılması dikkat çekmektedir.

Ali Reşat'ın 1929 tarihinde lise III. sınıf için yazdığı Umumî Tarih adlı kitapta, Yunan askerleri yerine sık sık "Yunan Sürüleri" denmektedir (s.301-306).

1932 tarihli Vakıf gazetesinin bakalorya sınıflarındaki gençler için verdiği "Tarih II Kitabı"nda, Grek isminin Yunanistan'a göç eden Krak isminde bir kavimden geldiği, Çağatay lehçesinde bu ismin yağmacı ve hırsız olduğu yazmaktadır (Vakit, 1932: 42). Yunanlılar tarafından İzmir'in İşgali ayrıntıya inilmeksizin şöyle anlatılmaktadır : "Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesince.... İzmir'i kendilerine vekâleten Yunan kuvvetlerinin işgal etmesini istediler (Vakit, 1932: 245).

1934 tarihli Tarih IV adlı kitapta "Yaşasın Venizelos" demediği için şehit edilen Miralay Süleyman Fethi Beyden söz edilmektedir.

Zuhuri Danişman'ın 1953 tarihinde ortaokul I. sınıflar için yazdığı "Yeni Tarih Dersleri" adlı kitapta Yunanlıların kültür ve uygarlığına değinilerek çağdaş uygarlığa

etkilerine 7 sayfa ayrılmıştır. Yunan uygarlığının kendinden önceki doğu milletlerinin yarattığı eserlerden etkilendiği vurgulanmıştır.

A. Afet İnan'ın 1973 tarihli T.C. ve Türk Devrimi adlı kitabında İzmir'in İşgali sahnesi anlatılmamakta, sadece itilaf kuvvetlerinin donanmasının Yunanlıları arkadan destekleyeceği yazılmaktadır (Afet İnan, 1973: 52).

1973 tarihinde kabul edilmiş Ferruh Sanır, Tank Asal ve Niyazi Akşit'in ilkökul 5. sınıflar için yazdığı Sosyal Bilgiler kitabında, İzmir'in İşgali ile ilgili olarak Kurmay Albay Süleyman Fethi Bey'in "Zito Venizelos" demeye mecbur edildiği ve isteğin yerine getirilmemesi üzerine dipçik ve süngü ile öldürüldüğü yazmaktadır (s.95).

Mükerrem K. Su ve Ahmet Mumcu'nun 1984 yılında okutulması kabul edilen liseler için hazırladığı Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük adlı kitapta Yunanlıların İzmir'i İşgali ile ilgili şunlar yazılmaktadır: "..... pek çok subay, er ve sivil yurttaşımız öldürüldü. 48 saat içinde şehit edilenlerin sayısı 2000'i buldu (s. 27).Kitapta Türklerin Yunan zulmünü asla unutamayacağı belirtilmektedir (s. 28). Okuma parçası olarak da Amiral Bristol'un raporu eklenmiştir (s. 28-31).

Şerafettin Turan'ın 1991 tarihli Türk Devrim Tarihi adlı kitabı İzmir'in İşgali konusunda gerek içerik ve gerek bilimsel üslûp bakımından oldukça farklıdır. Kitapta Hasan Tahsin'in kimliğine ilişkin bilgiler verilmekte ve o günkü olaylarda Türk subaylarından 9'unun şehit edildiği, 21'inin yaralandığı yazmaktadır. İki gün boyunca İzmir ve yöresinde öldürülen Türklerin sayısını 2000 olarak vermektedir (Turan, 1991: 122).

Rıfat Turgut'un 1995 tarihli T.C.İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük kitabında Yunanlıların İzmir'i İşgali şöyle anlatılıyor : "Yunanlılar, savunmasız insanları ve karşı koymama emri almış olan askerleri hedef alan bir katliama giriştiler" (Turgut, 1995: 22). Güler Şenüver, H. Samim Kesim ve Rıfat Turgut'un yazdığı 1995 tarihli T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük adlı kitapta, "Pek çok Türk'ü şehit ettiler." (Şenüver, 1995: 37), aynı tarihli Nevin Ergezer ve Cafer Kayıcıoğlu'nun yazdığı **T.C.İnkılâp Tarihi** adlı kitapta, "Yunanlılar, kışlayı topa tutarak pek çok asker ve subayımızı öldürdüler." (Ergezer, 1995: 30) denmektedir. Kemal Kara'nın 1996'da 8. sınıflar için yazdığı T.C.İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük adlı kitapta ise "Yunan askerleri her türlü kötülüğü yapmaktan geri kalmadılar." (Kara, 1996: 34) denilmektedir. Vittorio Pisani'nin İzmir'in işgali ile ilgili bir tablosu da kitaba eklenmiştir.

B.b.1923–1996 Yılları Arası Tarih Ders Kitaplarında "İzmir'in İşgali" konusuyla ilgili Çıkarılan Sonuçlar:

İzmir'in işgali konusu genel olarak aşağıdaki konular göz önünde tutularak anlatılıyor. Bunlar;

- a.Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesi,
- b.İzmir'de yaşayan Rumların ve diğer azınlıkların tavrı,
- c.Hasan Tahsin'in kahramanlığı,
- ç..Miralay Süleyman Fethi Beyin kahramanlığıdır.

1920'lerdeki tarih ders kitaplarında bu olay duygusal bir şekilde anlatılmaktadır. Bu kitaplarda "binlerce Türk'ün" şehit edildiği yazılmaktadır. Konular "kesmek, kan içmek, namussuz ve şerefsiz düşman, alçak düşman" gibi kelimelerle anlatılırken, 1996 yılındaki tarih ders kitaplarında göreceli olarak nesnel ve daha az düşman belirleyici tavır dikkat çekmektedir.

Tarihçi Ali Reşat, Yunan askeri yerine Yunan sürüleri demektedir. 1952'deki Türkiye ve Yunanistan arasındaki ikili kültür anlaşmasının etkisi, özellikle, 1953 tarihinde yazılan Zuhuri Danışman'ın Tarih Dersleri adlı kitabında etkisini göstermektedir.

Bu kitapta Yunan kültür ile Yunanlıların uygarlığına çağdaş uygarlığa etkisinin anlatımına 7 sayfa ayrılmıştır. Afet İnan ise UNESCO'nun çalışmalarından haberdar olduğu için Yunanlıların İzmir'i İşgali konusunun ayrıntılarına pek girmemiştir.

Kuşkusuz, öğrencilerin tarih bilgilerinin oluşumunda, tarih ders kitapları yegâne belirleyici değildir. Bu konuda, öğrencinin yakın ve uzak çevresiyle medyanın etkisi de tartışılmaz ölçüdedir. Okul, aile ve basın üçlüsünden hangisinin Yunanlılara ilişkin görüşlerin oluşmasında daha etkili olduğunu saptamak güçtür. Bununla beraber, ilk ve orta öğretim aşamalarından geçmiş üniversite I. sınıf öğrencilerinin Yunanlılara ilişkin görüşlerinin oluşmasında tarih bilgisinin yeri nedir sorusu, önemli bir araştırma gerektirmektedir.

Abant İzzet Baysal Üniversitesinde yaptığımız bir araştırma, sonuçları itibarıyla, öğrencilerdeki Yunan-Türk ilişkilerine dair tarih bilgisinin son derece sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. Öğrencilerin tarih bilgilerini ölçen ilk beş sorudan sonra, Türk-Yunan ilişkilerine dair tutumlarını ölçen üç soru daha sorulmuştur. İlk grup soruya katılım oranı yüksek, buna karşın başarı oranı düşüktür. Öğrencilerin tutumlarını ölçen ikinci grup soruyu cevaplama oranı düşük olup öğrencilerde barışçı tarih yönünde istenilen tutumlar gözlenememiştir.

Bundan hareketle, öğrencilerde tarihsel bilgi eksikliğinin bulunduğu, bu nedenle de çoğu öğrencinin herhangi bir değerlendirme yapmaktan kaçındığı söylenebilir. Bu durum, barışçı tarih öğretimiyle, öğrencilerde istenilen tutumların gerçekleştirilebileceğinin

göstergesidir. Öte yandan, tarih bilgisi düzeyinin düşüklüğüne rağmen, öğrencilerin bir kısmında yakın ve uzak çevrenin etkisiyle olumsuz tutumların geliştiği de gözlenmiştir (Araştırmanın tam metni EK-1'dedir.).

Sonuç ve Öneriler

Geçmişin belgelere dayanılarak rasyonel bir yöntemle derlenmiş bilgisi olan tarih, insanın yapıp etmelerinin oluşturduğu bir bütündür. Bu yönüyle, yapılacak en aşırı genelleme, tarihin bütün insanlığın ortak eseri olduğu yönündedir. Ortega Y. Gasset, “İnsanın tabiatı yoktur, tarihi vardır.” diyerek, tarihin insanların ortak kültürü olduğu iddiasını vecizeleştirmiştir.

Bu genel anlayış şüphesiz, milletlerin, dinlerin, kurumların, sınıfların vs. kendilerine özgü tarihi gerçeklerine, tarih bütünü içinde kendi paylarına düşen bölümlere sırt çevirmelerim zorunlu kılmaz. Hatta denilebilir ki, milletler, bu ortak tarih yekûnu içindeki katkılarını arttırmaya ya da masum bir söyleyişle, daha etkili ve önemli kılmaya uğraşmaktadır. Antik Çağda Yunan-Roma kültürü, Orta Çağda Hristiyan, Yakın Çağda Osmanlı ve 20. yüzyılda da modern Avrupa kültürü, tarihi kendilerini merkez alarak yorumlamıştır. Bu yorum biçimi tarihi, hakikat peşinde koşan bir bilim olmaktan çok, merkezdeki kültürün meşruiyet sebebi hâline getirmiştir. Tarih, ilerilik ya da medenilik iddiasında kendisine başvurulmuş bir referans, bir rekabet aracı olmuştur.

Milletlerin kendilerini tanımlarken tarihe başvurmaları doğaldır. Ancak, tarih yazımı ve öğretiminde, yüzlerce yıldır görülen en temel eğilim, bu tanımlamada, kendi tarihinin değil "öteki" nin tarihini kullanmak yönündedir. Bu anlayışın, özellikle olumsuz ilişkilerde bulunulmuş diğer milletlerin tarihlerinin ve bu tarihlerde beliren kimliklerin, kendi tarafına prestij ve haklılık kazandıracak şekilde eklektik (seçmeci) bir yol izlediğini tahmin etmek zor değildir.

Her ne kadar konumuz “Türk ders kitaplarında Yunanlılara ilişkin kullanılan dil” olarak sınırlandırılmış ise de, bu sınırlandırmanın; araştırma zamanının ve imkânlarının darlığı yüzünden yapıldığını belirtmek isteriz. Yunan Tarih Ders kitaplarındaki Türk imajını araştırma imkânından mahrum bulunmamızın doğurduğu eksikliği, genel olarak tarih boyunca, bir kültürün bir diğerine nasıl baktığına ilişkin birkaç örnek vererek doldurmanın gereğine inanıyoruz.

Ulusçu tarih yazımı ve öğretiminin, 20.yy.’da, Ulus devletlerin kurulmasıyla başladığı düşüncesi (Tekeli, 1995:34), yaygın bir kabul görse de, özde bir yanılgıyı içermektedir.

Yunanistan'da yaygın tarih görüşü "Ulus merkezli ve ulusun erdemlerini -yüceltici¹¹ bir mahiyet arz etmektedir. Therry Hentch, tarihin ilk zamanlarından bu yana, Yunan halkında da geleneksel "biz ve ötekiler" anlayışının bulunduğunu söylemektedir. Med savaşları, Avrupa ile Asya arasındaki bin yıllık amansız kavganın ilk vuruşu ve simgesi olarak algılanmakta" ve bütün Yunan zaferleri "batıdaki akıl ve özgürlüğün, doğunun maddeciliğine ve despotizmine karşı kazanılmış zaferler olarak düşünülmektedir". Burada sözü edilen "doğu", Selçukluların Anadolu'ya gelmesinden sonra "Türkler"i işaret etmektedir. Hentch, bu anlayışın bütün savaşlar için geçerli olduğunu, 1827 Navarin Savaşını örnek göstererek destekler, Navarin'de de akıl ve özgürlüğün sembolleri, despotizmi yenilgiye uğratmışlardır, O'na göre modern Yunanistan'ın bağımsızlık savaşı (Osmanlı Egemenliğinden kurtulduğu 1829'a kadar) Med savaşlarının tekrarı gibidir (Hentch, 1996:25).

Görüldüğü gibi tarihin yorumlanması, kimi zaman "öteki"nin hor görülerek "biz"in yüceltilmesi şeklinde olmaktadır. Ancak, bu eğilim mutlak değildir. 17. yüzyılda, Asya'lı ve Avrupalı milletler birbirleri hakkında doğru malumat edinebilme çabalarına girişmişlerdir. Bu yüzyılda Avrupa'da Türkler hakkında 200'ü aşkın Seyahatname vardı. Bunlar, eskilerinin yetersiz ve yanıltıcı olmaları nedeni ile sayıca bu kadar artmıştır (Hentch, 1996:91). O halde, denilebilir ki milletler, diğer milletlerin varlığını ve tarihini olumsuz yönleriyle kullanıp bir kimlik kazanmak çabasından pekâlâ vazgeçebilmekte ve birbirleri hakkında yanıltıcı olmayan bilgiler de arzu edebilmektedirler.

I. ve II. Dünya savaşlarının vahim tecrübeleri sonucunda, milletlerin birbirleri hakkında doğru ve kışkırtıcı olmayan tarih bilgisi edinme isteği, bir tercih değil, bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Makalenin başında belirttiğimiz gibi, yapılan çalışmalar bu zorunluluğun memnuniyetle kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Bu kabulün sonucunda, diğer milletlerin tarihlerinin "doğru, eksiksiz kışkırtıcı olmayan" bir üslûpla ele alınması gereği gündeme gelmiştir. Bu tarz tarih öğretiminin genel adı "Barışçı Tarih Öğretimi" dir.

H. Z. Ülken'in de belirttiği gibi, UNESCO'nun önerilerine uygun olarak barışçı tarih öğretimi yapmak demek, milletlerin müdahale gücünü yok eden, aralarındaki bütün geçmiş gerginlikleri perde arkasına saklayarak, tarihi yalnızca dostluk ilişkilerinden ve başarılarından ibaret gibi gösteren, gerçeğe aykırı, hayalî bir tarih öğretmek demek değildir (Ülken, 1958 : 11).

Barışçı tarih öğretiminin birtakım teknik zorluklarla karşılaşacağı muhakkaktır. Bu zorlukların aşılması için önerilebilecek muhtemel çözümler şöyle sıralanabilir:

- a. Tarih öğretimi, siyâsî tarih alanından uygarlık ve kültür tarihine kaydırılmalıdır.

b. Zorunlu olarak anlatılması gereken siyasî tarih, savaşlar yerine antlaşmalar üzerinden anlatılmalıdır. (Aslında, savaşlardan çok antlaşmalar üzerinde durulması, UNESCO'nun önerdiği bir sınıf içi etkinliğidir. Bu etkinlik, ülkelerin anlaşabileceğini, barışta uzlaşabileceğini gösterecektir.)

c.Milletler arasında belli zamanlarda vuku bulan olumsuzlukların tüm zamanlara yayılmaması gerekmektedir.

ç.Kültürler arası benzerlikleri içeren tarih ders programları hazırlanmalıdır.

d.Özel terimler ve milletlerin kendilerine özgü tanımlarının dışında tarih yazımı ve öğretiminde, bütün dünyada kabul gören ortak bir dil ve ortak kavramların kullanılması gerekmektedir. Bu yönde başlatılan çalışmalara "total tarih" adı verilmektedir (Berktaş, 1995: 69).

e.Kullanılan dil, anlatılan konunun özel terminolojisinin dışına taşmamalıdır.

Örneğin, "savaş" olgusu askerlik ve siyaset kavramlarıyla, "antlaşma" ise uluslararası hukukun kavramlarıyla ifade edilmelidir. Herhangi bir savaşın anlatılması sırasında "düşman" kavramının kullanılması, bu kavram, askerlik terminolojisine ait olduğu için doğaldır; ancak, "alçak düşman" gibi bir kavramın bu terminoloji içinde yeri yoktur.

f.Ülkeler arasında bu çabaları tamamlayıcı kültür alışverişleri yapılmalıdır.

Bu amaçla Türk-Yunan kültürünün folklorik benzerliklerinden yararlanılması mümkündür.

g.Belirli aralıklarla yapılan anlaşmalar ile "barışçı tarih eğilimi" siyasî açıdan da destek görmelidir.

I. Dünya Savaşı'ndan bu yana UNESCO ve Avrupa Konseyinin çalışmalarıyla Avrupa devletleri, tarih ders kitaplarındaki birbirleri aleyhindeki küçük düşürücü ifadelerin çıkarılmasında ve ortak bir Avrupa tarih ders kitabı yazımında bir hayli yol kat etmişlerdir.

Bu toplantılara katılan Türk delegeler, Avrupa tarih ders kitaplarındaki Türklere ilişkin yanlış bilgilerin düzeltilmesi için çalıştılar. 1952 yılında Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan ve okul kitaplarının da karşılıklı gözden geçirilmesini içeren ikili kültür anlaşması, 5 yıl süreliğine ders kitaplarına kısmen yansımıştır. Bununla beraber tarih ders kitaplarına 73 yıllık bir süreyi göz önüne getirerek bakarsak, geçmişe göre düşman belirleyici tavrın, yerini duygusal içerikten arınmış nesnel bir anlatıma bıraktığını gözlemliyoruz.

Geçmiş ile karşılaştırıldığında, elimizdeki tarih dersi kitaplarının göreceli de olsa UNESCO'nun ölçütlerine uygun olduğunu söylemek abartı olmasa gerekir.

Öğrencilerin, Yunanlılara ilişkin düşüncelerinin kesin tarihsel bilgi üzerinde kurulmadığı, Yunanlılara ilişkin kullandıkları dilde ise günümüz basınının etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- ALKAN, Türker, Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim, Gündoğan Yay., Ankara 1989.
- İNAN, A. Afet, Tarih Üzerine İncelemeler ve Makaleler, Akın Matbaası, Ankara 1960.
- ARTUNKAL, Tuğrul, "Türk Ders Kitaplarında Yunanlı Tipi" Türk-Yunan Uyuşmazlığı, der. Semih Vaner, Metis Yay. , İstanbul 1960.
- BERKTAY, Halil , "Dünya'da ve Türkiye'de Tarihçiliğin Durumu ve Dilinin Evrenselleşmesi Üzerine Düşünceler" Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Sempozyumu, İzmir 1995.
- DANCE, E. H, Orta Dereceli Okullarda Tarihin Yeri, ç. Osman Horasanlı, MEB Yay., İstanbul 1971.
- DÜSTUR, III. Tertip, C. 27.
- HENTCH, Therry , "Hayali Doğu-Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı", İstanbul 1996.
- KABAPINAR, Yücel, Müfredat Programı ve Ders Kitapları Açısından Orta Öğretimde (Lise) Tarih Öğretimi, 9 Eylül Üniv.(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1991.
- KAFESOĞLU, İbrahim, "Danimarka'da Toplanan Tarih Kongresi" Türk Kültürü, Yıl:III, S. 36, 1965.
- KOULLAPIS, L. G., "Türkiye'de Tarih Ders Kitapları ve UNESCO'nun Önerileri, "Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Sempozyumu", İzmir 1995.
- II. Maarif Şûrası, (15-21 Şubat 1943) MEB, İstanbul 1991.
- MİLLAS, Herkul, "Etnosantrik Eğitim konulu Bir Sempozyum" Toplumsal Tarih, Kasım Sayısı, 1994.
- RUSSELL, Bertrand, , Eğitim Üzerine, Say Yay. , Ankara 1993.
- SCHUEDDEKOPF, O. E., Tarih Öğretimi ve Tarih Kitaplarının Geliştirilmesi, MEB Yay., İstanbul 1969.
- TEKELİ, İlhan, "Tarih Yazıcılığı ve öteki Kavramı Üzerine Düşünceler" Defter, Kış, S. 26, 1995.
- TEKELİ, İlhan, "Küreselleşen Dünyada Tarih Öğretiminin Amaçları Ne Olabilir?", Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Sempozyumu, İzmir 1995.

ÜLKEN, H. Z., "UNESCO ve Tarih Öğretimi" Yen Öğretmen, S. 19, 1956.

İNCELENEN TARİH DERS KİTAPLARI (1923-1996)

İNAN, A. Afet, T.C. ve Türk Devrimi, Başbakanlık Basım Evi, Ankara 1973.

Ahmet Halit, Bizim Tarih, Amedi Matbaası, İstanbul 1925.

Ali Reşat, Umumî Tarih, Lise III. Sınıf, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

ALTINAY, Ahmet Refik, Umumî Tarih, Hilmi Kitap Evi, 1924.

DANIŞMAN, Zuhuri, Yeni Tarih Dersleri, İstiklâl Matbaası, Ankara 1953.

ERGEZER, Nevin ve Cafer KAYICIOĞLU, T.C.İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Ocak Yay., Ankara 1995.

KARA, Kemal, T.C.İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Serhat Yay., İstanbul 1996.

KÖPRÜLÜ, Fuat, Millî Tarih, Kanaat Kütüphanesi, 1923.

SANIR, Ferruh, Tarık ASAL ve Niyazi AKŞİT, 5. Sınıflar için Sosyal Bilgiler, MEB Yay., İstanbul 1974.

SU, Mükerrerem ve Ahmet MUMCU, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, MEB Yay., İstanbul 1984.

Süleyman Edip ve Ali Tevfik, İlkemektep Çocuklarına Tarih Dersleri, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1929.

ŞENÜNVER, Güler ve Diğerleri , T.C.İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, MEB Yay., İstanbul 1995.

TARİH IV, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.

Tarih El Kitabı, Vakit Gazetesi Yayınları, 1932.

TURAN, Şerafettin, Türk Devrim Tarihi, Bilgi Yay., İstanbul 1991.

TURGUT, Rıfat, T.C.İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Emel Yay., Ankara 1995.

EK-1 : YUNANLILARA İLİŞKİN ÖĞRENCİ DÜŞÜNCELERİNİ ÖĞRENMEYE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA

Araştırmanın Problemi:

Öğrencilerin tarih bilgisinin oluşmasında, tarih ders kitaplarının yanı sıra aile ve basının etkisi yadsınamaz. Okul, aile ve basın üçlüsünün hangisinin Yunanlılara ilişkin görüşlerin oluşmasında daha etkili olduğunu saptamak oldukça güçtür. Biz bu çalışmamızda, ilk ve orta öğretim aşamalarından geçmiş, üniversite I. sınıf öğrencilerinin Yunanlılara ilişkin düşüncelerinin oluşmasında tarih bilgisinin yerini belirlemeye çalışacağız.

Araştırmamızda;

1. Öğrenci, Yunan ile Rum arasındaki farkı biliyor mu?
2. Osmanlı-Yunanlı ilişkileriyle ilgili olarak önemli tarihî olayların gerçekleştiği zamanı biliyor mu?
3. Osmanlıların, Yunanlılara tavrı ile ilgili ne biliyor?
4. Türkler ve Yunanlılar arasındaki anlaşmazlığın sebeplerini sıralayabiliyor mu ?
5. Yunanlı biri ile mektup arkadaşlığı kurabilir mi? gibi sorulara cevap aranacaktır.

Araştırmanın Yöntemi:

Bu araştırma Bolu AİB Üniversitesinin I. sınıflarında öğrenim gören ve rast gele seçilen 100 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Konuyla ilişkili olarak aşağıdaki 8 soru soruldu:

1. Yunanlılar kimdir? Rumlar kimdir?
2. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine Yunanistan ne zaman dâhil edildi?
3. Osmanlıların Yunanlılara karşı tavrı neydi?
4. Yunanlılar, 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal ettiklerinde ne yaptılar?
5. Tarih ders kitaplarından öğrendiğiniz kadarıyla Yunanlılar nasıl bir millettir?
6. Atatürk ve Venizelos'un dostluklarını nasıl değerlendiriyorsunuz?
7. Türkler ve Yunanlılar arasındaki anlaşmazlığın sebepleri nelerdir?
8. Yunanlı bir mektup arkadaşınızın (bay veya bayan) olmasını ister misiniz?

Bulgular ve Yorumlar:

Sorular temel alınarak öğrencilerin Yunanlılara ilişkin düşünceleri ortaya konulacaktır.

1. Soru: Öğrenciler, Yunanlılar ile Rumlar arasındaki farkı bilmemektedir.

Öğrencilerin % 10'u Yunanlılar için coğrafi bir tanım yapmakta, Türkiye'nin sınır komşusu olduğunu belirtmektedir. % 30'u Yunanlıları, Türklerin düşmanı olarak görmektedir. Öğrenciler Yunanlıları "Avrupa'nın şımarık çocuğu", Türklere karşı kin besleyen bir millet", olarak tanımlarken diğer yandan da % 2'si, batı uygarlığının Yunan mirasına dayandığını, Yunanların bilimin ölçüsü olan kişileri yetiştirdiğini belirtmektedir. % 5'i Yunanlılar ile Rumların aynı ve Bizans İmparatorluğu'nun kalıntıları olduğunu yazmaktadır. % 3 Yunanlılar ile Türkler arasındaki kültürel benzerliğe (Karagöz, müzik ve mutfak kültürü gibi) dikkat çekmektedir. Geri kalanlar soruyu cevaplamamıştır.

2.Soru: Öğrencilerin % 4'ü Fatih Sultan Mehmet Döneminde, % 2'si II. Murat zamanında, % 2'si 1450-1500 arasında, 1 öğrenci Edirne fethedildikten sonra cevabını vermektedir. Geri kalanlar bu soruyu cevaplamayıp boş bırakmıştır.

3.Soru: Öğrencilerin hemen hepsi bu soruda "Osmanlılar, Yunanlıların dinî inançlarına, örf ve adetlerine karışmadı." diyerek Osmanlı hoşgörüsünü vurgularken, sadece 2 öğrenci eleştirel tavır takınıyor. "Türk tarihinde daima iyi yönler anlatılıyor, Osmanlılar hiç mi yanlışlık yapmamışlar? "diyerek ve tarih öğretmenin nesnelliğini sorguluyor. Öğrencilerin % 20'si bu soruyu cevaplamamıştır.

4.Soru: Öğrencilerin % 55'i İzmir'in İşgali'ni "yağma, katliam, Türk bayrağını ayaklar altına alma" gibi kelime ve ifadelerle anlatırken 2 öğrenci, Hasan Tahsin'in şehit edilmesi olayından söz ediyor.Bu öğrencilerden biri gazetecinin ismini hatırlayamadığını belirtirken diğer öğrenci , Venizelos lehine zorla tezahürat yaptırıldığını ifade ediyor. Geri kalan öğrenciler soruyu cevaplamamıştır.

5. Soru: Öğrencilerin % 42'si Yunanlıları "Türk düşmanı" olarak ilân etmektedir. % 8'i Yunanlıların geçmişte çok değerli filozof, matematikçi ve bilim adamı yetiştirdiğini yazmaktadır. % 1'i tarih kitaplarına güvenmediğini, bu yüzden kitaplardaki bilgilerin geçerli olmadığını belirtirken 1 öğrenci de Yunanlılar ile Türkler arasındaki kültür benzerliğine dikkat çekmektedir.

6. Soru: Öğrencilerin % 58'i Atatürk ve Venizelos Döneminde Türkiye-Yunanistan yakınlaşmasına yönelik soruyu boş bırakmıştır.1 öğrenci "Savaşın hiçbir ülkeye faydası yoktur. Üst düzeydeki dostluklar iki ülke arasında iş birliğini arttırır." demektedir. 1 öğrenci de "insanlar dost olduğu sürece sorunların azalacağını" vurgulamaktadır.

Bir başka öğrenci "Savaştan yeni çıkmış Türkiye'nin komşuları ile dost geçinmesi gerektiği" görüşündedir. Öğrencilerin % 10'u Venizelos'u tanımadıklarını belirtirken, % 20'si bu dostluğun Atatürk'ün kişiliğinden kaynaklandığını ifade etmektedir.

7. Soru: Öğrencilerin % 34'ü anlaşmazlığın her iki ülkenin coğrafi konumundan kaynaklandığını belirtmektedir. Coğrafi sorunlar; Ege adaları, Kıbrıs, İstanbul'un Türklerin elinde olması şeklinde sıralanmaktadır. 2 öğrenci, kavramsal düzeyde "Megalo İdea" dan söz etmektedir.

8. Soru: Öğrencilerin %39'u Yunanlı bir mektup arkadaşı istemektedir. Bu öğrencilerden biri onları tanımak istediği için bir öğrenci de Türkler hakkındaki yanlış imajlarını silmek amacıyla mektup arkadaşı istediği belirtmektedir. Öğrencilerin % 32'si kesinlikle Yunanlı mektup arkadaşı istememektedir. Diğerleri ise soruyu boş bırakmıştır.